

УДК 378.781.2:005.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/22.166947>**Вікторія УЛЬЯНОВА,**

доктор педагогічних наук,
доцент кафедри музично-інструментальної підготовки вчителів
Харківської гуманітарно-педагогічної академії
(Харків, Україна) Ulianova-Vika@ukr.net

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА У ВИХОВАННІ ШКОЛЯРІВ

У статті охарактеризовано дефініції понять «театральне мистецтво», «виховання», «мистецтво», «драматургія». Також визначено поняття «мистецтво театру», яке є вторинним, оскільки його ідейно-тематичну основу складає драматургія. Специфічною особливістю мистецтва є те, що його відображення реальності має суб'єктивний характер.

Ключові слова: театральне мистецтво, драматургія, виховання, мистецтво, вистава.

Victoria ULYANOVA,

Doctor of Education, Associate Professor
Municipal establishment Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy
of the Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) Ulianova-Vika@ukr.net

HISTORICAL ASPECT OF THE THEATER ART USAGE IN PUPILS EDUCATION

For centuries, one of the most effective means of educating the personality; emotional world is the art that provides the perception of the surrounding world in the unity of mental and emotional contexts, in the form of a holistic system of emotional images. In turn, engaging in art contributes to the enhancement of personality; emotionality and sensuality. It has been discovered, that in recent decades the possibilities of art as a means of educating the individual in school are not used enough. A special place among different types of arts, which is relevant to use in educational work, is theatrical art. As it was mentioned in the reference literature, theatrical art (from the Greek, theatron – a place for sights, review) – is an art form that provides artistic reflection of life through dramatic action performed by actors in front of viewers. The feature of the theater art is that it is secondary, since its ideological and thematic basis is dramaturgy. Unlike any other type of art (painting, literature, sculptures, etc.), in a theatrical performance it is presented what has already been incorporated in a dramatic work. Therefore, we can say that theatrical art is the art of dramatic literature stage interpretation. However, the main idea of the author of a dramatic work reveals the actors, while the material for this is their own personality, the ability to adequately convey not only words but also the corresponding emotions. Artistic-figurative construction of the spectacle is realized through the combination of all elements of the game action, which obey the main artistic task – “super-assignment”, as well as the only stage goal – “cross-cutting action”, that is action, that arrange the performance in time and space. Theatrical art is the result of collective efforts: playwright, director, actors, artist, musicians and other people. It is also important to note that the art of the theater is synthetic in its nature, because it uses the figurative capabilities of various arts: literature, stage, painting, architecture, dance, etc.

Key words: dramatic art, drama, education, art, performance.

Постановка проблеми. Необхідність у переосмисленні теоретичних і практичних доробок щодо використання театральної діяльності у виховній роботі учнів у нових соціальних умовах, а також у розробці сучасними фахівцями з педагогіки нових інноваційних ідей з цього питання, напрацюванні школами практичного досвіду виховання молоді засобами театрального мистецтва.

Аналіз досліджень. Багато наукових праць (Є. Артемова, Т. Аболіна, А. Буров, З. Гіптерс, Т. Грищенко, Д. Кабалевський, Б. Лихачов, Н. Митропольська, Н. Кнященко, М. Каган, Е. Печерська, О. Радугіна, В. Рева, Г. Рід, О. Савченко, М. Таборідзе, О. Чінаєва, Д. Юник, Н. Янов-

ська (Алпатова, 2008; Швецькова, 2008; Возрастные особенности, 1976; Давыдова, 2005; Серих) присвячено вивченню проблеми естетичного виховання особистості, в т. ч. й засобами театрального мистецтва. У науковій літературі також описані цілісні системи естетичного виховання, зокрема:

- музично-ритмічного виховання й виховання емоційної чуйності (євритмика);
- естетичного виховання на основі співацько-хорових традицій (З. Кодай);
- виховання на основі музично-сценічної гри, у якій сполучаються музика, слово та рух (К. Орф);
- виховання на основі врахуванням сенситивних періодів розвитку дитини (М. Монтессорі);

– музичного виховання на основі тісної взаємодії вчителя, дитини та її матері (Ш. Судзукі).

Специфіку здійснення естетичного виховання учнів молодшої школи, в т. ч. під час залучення їх до театральної діяльності, з'ясовано в публікаціях таких авторів, як Н. Вітковська, Н. Горобець, В. Давидов, Д. Джола, Г. Костюшко, Г. Сирітка, М. Татаренко, А. Хрипкова, В. Шацька, А. Щербо.

Мета статті – проаналізувати історичний аспект використання театрального мистецтва у вихованні школярів; з'ясувати, як процес залучення дітей до світу мистецтва здійснюється в межах організації естетичного та художнього виховання, чому естетичне виховання спрямовано на формування в особистості здатності розуміти та переживати красу в усіх сферах життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Упродовж століть одним з ефективних засобів виховання емоційного світу особистості є мистецтво, яке забезпечує сприйняття навколишнього світу в єдності розумового й емоційного контекстів, у вигляді цілісної системи емоційних образів. У свою чергу, залучення до мистецтва сприяє активізації емоційно-чуттєвого начала особистості. Як з'ясовано, в останні десятиріччя можливості мистецтва як засобу виховання особистості у школі використовуються недостатньо. Особливе місце серед різних видів мистецтв, які доцільно використовувати у виховній роботі, займає театральне мистецтво. Як зазначається в довідковій літературі, театральне мистецтво (від грец. theatron – місце для видовищ, огляду) – це вид мистецтва, який забезпечує художнє відображення життя за допомогою драматичної дії, що виконується акторами перед глядачами. Особливістю мистецтва театру є те, що воно є вторинним, оскільки його ідейно-тематичну основу складає драматургія. На відміну від будь-якого іншого виду мистецтва (живопису, літератури, скульптури тощо), в театральній виставі презентується те, що вже закладено в драматургічному творі. Тому можна сказати, що театральне мистецтво є мистецтвом сценічної інтерпретації драматичної літератури. Театральне мистецтво є результатом колективних зусиль: драматурга, режисера, акторів, художника, музикантів та інших людей. Важливо також відзначити, що мистецтво театру є синтетичним за своєю природою, оскільки користується зображувальними можливостями різних мистецтв: літератури, сцени, живопису, архітектури, танцю тощо. Сьогодні існують різні види театру: драматичний, музичний (опери, оперети, балетний), пантоміми, театр ляльок, театр малих форм тощо. Основна відмінність музичного театру від драматичного

полягає в тому, що саме музика, музична драматургія виступають підґрунтям для театральної вистави. Така музична вистава органічно поєднує в собі інструментальну й вокальну музику, акторське виконання, драматургію, танець, а також засоби зображувального мистецтва. Важливе місце в системі різних жанрів театрального мистецтва займає також балет, який водночас охоплює хореографію, музику та театр. Причому зміст балетного твору передається не тільки в рухах танцю, але і певною мірою пантомімою. Емоційний вплив на глядача посилюється за допомогою використання відповідного зображувально-декораційного оформлення, костюмів, системи підсвічування тощо, причому лібрето визначає всі інші компоненти балетної вистави (Коган, 2008: 2).

Театральне мистецтво має давню історію. Його витоки містяться в культових обрядах, в яких розвивалися паростки майбутнього театрального дійства – поєднання танцювальних рухів, музики та слів. Аналіз наукової літератури свідчить, що перший театр виник у Стародавній Греції в 497 р. Його поява пов'язана зі святом, організованим на честь богу Діоніса – покровителя сільського господарства та селян. Відзначення цього свята включало урочисті процесії та змагання поетів і співаків. Виконавці обрядових пісень на честь Діоніса – дифіраμβів – були вбрані в козячі шкури. Звідси виникло слово «трагедія», яке перекладається як «пісня козлів» (від слів «трагос» – козел і «оде» – пісня). З інших пісень на честь Діоніса, які мали веселий і грайливий характер, постала комедія.

Попервах акторами в театрі виступали автори текстів, пізніше почали з'являтися професійні автори, які отримали назву майстрів Діоніса. В Афінах акторами могли бути тільки вільні громадяни Афін. Театр відіграв важливу роль у суспільному та культурному житті Афін, тому на вистави у дні свята традиційно приходили всі мешканці.

Розвиток афінського театру передусім був пов'язаний з іменами таких видатних драматургів, як Есхіл, Софокл і Еврипід. Свої твори Есхіл звичайно присвячував проблемі року як волі богів, їх помсти за неморальну поведінку людей. Софокл у своїх драмах висвітлював філософські й політичні проблеми. Еврипід першим із драматургів головними героями своїх творів зробив звичайних людей, яким притаманні певні достоїнства й недоліки, які борються зі своїми внутрішніми проблемами та через це страждають. Відомим автором був також Аристофан, якого вважають фундатором комедії. Він описував недоліки політичного й культурного життя афінян (Давыдова, 2005: 85).

Подальший розвиток театрального мистецтва відбувався в часи розквіту Стародавнього Риму. Центральне місце у проведенні римлянами різних державних свят займали театральні вистави. Зокрема, вони організовувалися на традиційному римському святі патриціїв – Римських іграх, які проводилися у вересні на честь Юпітера, Юнони та Мінерви, на святі плебеїв – т. зв. Плебейських іграх, які відбувалися в листопаді, а також на Аполлонових іграх у червні. На відміну від грецьких театрах, у римських театрах грали професійні актори. За соціальним положенням це були або раби, або вільновідпущені (Алпатова, 2008: 7).

Пізніше, в часи раннього середньовіччя, однією з форм театрального мистецтва стала церковна драма. Її виникнення зумовлено тим, що церква намагалася відвернути народ від вуличних театральних гулянь і використовувала силу театрального мистецтва як засіб релігійної пропаганди. У XIII – XIV ст. в Європі виникає новий жанр театральної вистави – міраклъ («чудо»). У сюжетах для таких вистав відбивалися легенди про святих та Діву Марію. В епоху Середньовіччя виникло також мораліте (від лат. *moralite*, від фран. *moralite* – моральний) як особливий драматичний жанр. Головними персонажами цієї повчальної алегоричної драми були не люди, а абстрактні поняття – персоналізовані добродієвості й пороки. Новий етап у розвитку театрального мистецтва пов'язаний з епохою Відродження. Перебудова ідеологічної платформи суспільства зумовила революційні зміни в житті театру. Як і в суспільстві, в театральних виставах людина почала сприйматися як центр світобудови, як найвище творіння Бога. Ренесансна класика підняла театральне мистецтво на принципово нову висоту. Важливо відзначити, що в добу Ренесансу у країнах Західної Європи почали організовуватися шкільні театри, що відзначило започаткування нового жанру театрального мистецтва. Одними з перших форм театральних виступів були декламації й діалоги. Спершу декламації й діалоги не розігрувалися на сцені, а по черзі виголошувалися школярами. Ці діалоги розробляли вчителі поетики та риторики. З 30-х рр. XVI ст. викладачі шкіл писали також власні латинськомовні п'єси для шкільних театрів. Отже, можна підсумувати, що в добу Відродження значно розширилися можливості використання театрального мистецтва з педагогічною метою. Адже виховний вплив театрального мистецтва організовувався через залучення учнівської молоді не тільки до перегляду театральних спектаклів, у яких грали професійні актори, але й до безпосереднього виконання пев-

них ролей у шкільних театрах. У контексті дослідження важливо відзначити, що під впливом західноєвропейських ідей розвивався і польський театр, у т. ч. й на українських землях. Значна увага викладачів єзуїтських колегіумів приділялася також залученню учнів до участі у шкільних спектаклях. Театральне мистецтво вважалося одним із дієвих засобів виховання молоді. Зокрема, в єзуїтському шкільному театрі значна увага приділялася декламації, які поділялися на дві категорії: класні і святкові. На початку XVII ст. католицька церковна влада забороняє виконання містерій у храмах. Однак це суттєво не вплинуло на роль театру в житті народу. Театральне мистецтво продовжує розвиватися. Причому на українських теренах, як і в Західній Європі, розвивається театральне мистецтво не тільки клерикального, але і світського напрямів.

Дотепер не збереглися документи, за якими можна було б точно відновити історію розвитку різних форм театру (ярмаркового, народно-містеріального та шкільного) на західноукраїнських землях. Однак відомо, що ярмаркові (мандрівні) театри грали на ярмарках в різних містах і селах, причому вони ставили переважно комедії, розігрували сценки гумористичного характеру, рідше – драми. Так, у другій половині XVI ст. в Острозькій, Львівській, а згодом і в Київській братських школах почали ставити вистави у вигляді декламації та діалогів. Учні готували спектаклі до Різдва, Пасхи та інших свят, а також у дні приїзду іменитих гостей. Їхня тематика відрізнялася різноманітністю, однак була пов'язана з біблійними, міфологічними й історичними сюжетами. У шкільних виставах брала участь значна кількість (до 300) дійових осіб, тобто до вистави залучалися якомога більше школярів. Метою залучення учнів до спектаклю було закріплення в них знання релігійних істин і біблійських сюжетів. Отже, шкільні п'єси характеризувалися чітким морально-повчальною орієнтацією (Коган, 2008: 2). Слід наголосити, що не всі відомі православні діячі підтримували ідею про те, що шкільні театри слід використовувати як ефективний засіб виховання української молоді в дусі відданості рідному народу та як засіб залучення до православної віри. Зокрема, розкриваючи роль братських православних шкіл у поширенні української напівлітургійної драми, І. Франко згадував про т. зв. рекреації (перерви), під час яких школярі, розважаючись, грали драми або діалоги, декламували віршовані промови. Для надання глядачу відпочинку між діями спектаклів теж звичайно розігрувалися інтермедії та інтерлюдії.

Ці невеликі за часом виступи поклали початок звичаю, за яким бідні школярі на великі свята (Різдвяні, Великодні) ходили по хатах, співаючи, виголошуючи віршовані промови або граючи невеликі драматичні образки (розмови пастухів про народження Христа, трьох королів в Ірода, смерть Христа тощо). За виступи молодих людей частували й обдаровували. Таким чином, шкільний театр активно взаємодіяв із народним театром (Алпатова, 2008: 1).

У зв'язку з поширенням на українських землях у другій половині XVIII ст. шкільної драми, зокрема інтермедій, виникає вертеп. Переживши розквіт у XVIII ст., український вертепний театр набув значної популярності в XIX ст., але згодом почав втрачати свої позиції й занепав у 30-х рр. XX ст. Слід зауважити, що значний внесок у розвиток вітчизняного й, зокрема, дитячого театру зробив видний актор і драматург М. Кропивницький, який останні двадцять років свого життя жив на своєму хуторі Затишок під Харковом. Особливу гордість у драматурга викликав створений ним перший у країні дитячий театр, у якому грали його власні та селянські діти. Значна увага створенню учнівських театрів приділялася і в українських гімназіях, адже залучення школярів до спектаклів дозволяло успішно вирішувати естетично-виховні цілі, а також покращувати знання гімназистами мов. Чільне місце театральна самодіяльність учнів займала також у ліцеях та інститутах шляхетних дівчат, зокрема під час святкування різних важливих дат. Причому засоби, прийоми театрального мистецтва використовувалися у школі не тільки під час підготовки цілих спектаклів, але і на заняттях з окремих навчальних дисциплін: літератури, історії тощо.

Отже, як свідчить аналіз історії розвитку театрального мистецтва й, зокрема, шкільного театрального мистецтва, вже початку свого існування воно забезпечувало виховання підростаючого покоління, сприяло залученню до вищих гуманістичних цінностей. Театр як форма суспільної свідомості завжди був невіддільним від життя народу, його національної історії та культури. Розвиток у театральному мистецтві тих чи інших ідей чи тенденцій завжди був пов'язаний з особливостями соціальних попитів людства та відображав їхні актуальні духовні прагнення. Тому підйоми в історії розвитку театрального мистецтва були зумовлені прогресивними перетвореннями в житті соціуму, впровадженням нових передових ідей.

За радянських часів театральній самодіяльності учнів також приділяється значна увага. Зокрема, вже в 1918 р. нарком освіти А. Луначар-

ський писав про необхідність створення шкільних театрів, у яких діти були б не тільки виконавцям ролей, але і технічним персоналом: помічниками режисера, суфлерами, декораторами, гримерами, освітлювачами, теслярами, машиністами сцени. Ним також обговорювалося питання про створення спеціальних театрів для дітей, у яких гратимуть професійні актори, а також про доцільність організації суботніх і недільних спектаклів-ранків, на яких для дітей перед виставами читатимуть лекції, а після спектаклю організуватимуть вільні обговорення побаченого (Давыдова, 2005: 135). Почали активно створюватися театри для дітей. Зокрема, одним із перших (у 1920 р.) було відкрито дитячий театр в Харкові. А вже у 1940 р. на території Радянського Союзу було створено більше 70 дитячих театрів. На території Радянського Союзу функціонувало також багато шкільних театрів. Однак у 30–40-х рр. XX ст. значна їх кількість була перетворена в театральні студії, за принципами роботи з дорослими професійними акторами (Алпатова, 2008; Коган, 2008). Після початку війни (30 червня 1941 р.) було видано Наказ комітету у справах мистецтва про припинення діяльності всіх театрів на території СРСР на час воєнних дій. У повоєнні роки знов почали функціонувати театри в багатьох школах, публікувалася методична література з цього питання. Однак з 60-х рр. XX ст. кількість самодіяльних шкільних театрів у країні значно знизилася. Однією з причин цього явища було те, що дитяча театральна самодіяльність перемістилася до Палаців піонерів і різноманітних театральних студій. Основним засобом виховання школярів засобами театрального мистецтва стала організація культпоходів до відповідних закладів культури, що, зрозуміло, значно звузило виховні можливості цього жанру мистецтва.

Висновки. Отже, як свідчить аналіз історії розвитку театрального мистецтва й, зокрема, шкільного театрального мистецтва, вже з початку свого існування воно, крім інших важливих суспільних функцій, забезпечувало виховання підростаючого покоління, сприяло його залученню до вищих гуманістичних цінностей. Театр як форма суспільної свідомості завжди був невіддільним від життя народу, його національної історії та культури. Розвиток у театральному мистецтві тих чи інших ідей чи тенденцій завжди був пов'язаний з особливостями соціальних попитів людства та відображав його актуальні духовні устремління. Тому підйоми в історії розвитку театрального мистецтва були зумовлені прогресивними перетвореннями в житті соціуму, впровадженням нових передових ідей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алпатова Т. Роль театральных технологий в воспитании гармонично развитой личности школьника. Современный театр для детей: диалог театра и школы: материалы театрально-педагогического форума (Самара, 9–11 сентября 2008 г.). URL: <http://www.samart.ru/content/?itemid=210>.
2. Возрастные особенности отношения младших школьников к театру. Театр и школа: сборник статей. М.: ВТО, 1976. С. 75.
3. Давыдова М. Конец театральной эпохи. М.: ОГИ, 2005. 384 с.
4. Коган И. «Что» и «Чем» воспитывает театр. Современный театр для детей: диалог театра и школы: материалы театрально-педагогического форума (Самара, 9–11 сентября 2008 г.). URL: <http://www.samart.ru/content/?itemid=210>.
5. Серих Л. Формування естетичної культури молодших школярів засобами театралізованої діяльності. URL: <http://edu.of.ru/attach/17/43353.pdf>.
6. Швецова В. Драматерапія в роботі з дітьми. Современный театр для детей: диалог театра и школы: материалы театрально-педагогического форума (Самара, 9–11 сентября 2008 г.). URL: <http://www.samart.ru/content/?itemid=210>.

REFERENCES

1. Alpatova T. Rol teatralnykh tekhnologii v vospitanii garmonichno razvitoi lichnosti shkolnika [The role of theater technology in the education of a harmoniously developed student personality]. Sovremennyi teatr dlia detei dialog teatra i shkoly: materialy teatralno-pedagogicheskogo foruma (Samara, September 9–11, 2008). Retrieved from: <http://www.samart.ru/content/?itemid=210>.
2. Vozrastnye osobennosti otnosheniia mladshikh shkolnikov k teatru [Age features of the attitude of younger schoolchildren to the theater]. Teatr i shkola: sbornik statei. M.: VTO, 1976. S. 75.
3. Davydova M. Konets teatralnoi epokhi [The end of the theatrical era]. M.: OGI, 2005. 384 s. [in Russian].
4. Kogan I. "Chto" i "Chem" vospityvaet teatr ["What" and "What" brings up the theater]. Sovremennyi teatr dlia detei dialog teatra i shkoly: materialy teatralno-pedagogicheskogo foruma (Samara, September 9–11, 2008). Retrieved from: <http://www.samart.ru/content/?itemid=210>.
5. Sierykh L. Formuvannia estetychnoi kultury molodshykh shkoliariv zasobamy teatralizovanoi diialnosti [Formation of aesthetic culture of junior pupils by means of theatrical activity]. Retrieved from: <http://edu.of.ru/attach/17/43353.pdf>.
6. Shvetskova V. Dramaterapiia v rabote s detmi [Dramatherapy in work with children]. Sovremennyi teatr dlia detei dialog teatra i shkoly: materialy teatralno-pedagogicheskogo foruma (Samara, September 9–11, 2008). Retrieved from: <http://www.samart.ru/content/?itemid=210>.